

ระบบการจัดการการเรียนรู้การผลิตข้าวอินทรีย์ของศูนย์เรียนรู้ ปราชญ์ชาวบ้านในจังหวัดสุรินทร์

Management Systems for Learning on Organic Rice Production of Local Wisdom Learning Center, Surin Province

เสงี่ยม กอนไธสง (Sangiem Konthaisong)* ดร.สุจินต์ สิมารักษ์ (Dr.Suchint Simaraks)**

ดร.อนันต์ พลธานี (Dr.Anon Pontanee)** ดร.วิริยะ ลิมปิ่นพันธุ์ (Dr.Viriya Limpinuntana)**

ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง (Dr.Buapun Promphakping)***

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ระบบการจัดการเรียนรู้การผลิตข้าวอินทรีย์ของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน ทำการศึกษา ด้วยการเข้าร่วมประชุมและสังเกตแบบมีส่วนร่วม รวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ และข้อมูลปฐมภูมิด้วยการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structure interview) ทั้งในรูปแบบการสัมภาษณ์กลุ่ม 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคณะกรรมการบริหารศูนย์เรียนรู้ฯ 7 ราย และคณะกรรมการกองทุนข้าวสุรินทร์ 3 ราย และสัมภาษณ์เดี่ยวครัวเรือนเกษตรกร 3 ราย พบว่า ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านเกิดจากประสบการณ์ความล้มเหลวจากการปลูกพืชตามกระแสหลักมีผลทำให้มีหนี้สิน จึงหันมาใช้หลักธรรมชาติ เรียกว่า “พุทธเกษตร” ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตด้วยการปฏิบัติจริงอย่างมีเหตุ มีผล เกิดความรู้ฝังลึก โดยยึดหลักอริยสัจ 4, อิทธิบาท 4, อปทานิยธรรม และอดทนอดกลั้น ทำให้เกิดแนวคิด อุดมการณ์ มีภาวะผู้นำและการเป็นผู้นำกลุ่ม จากประสบการณ์และการแก้ปัญหาดังกล่าวปราชญ์ชาวบ้านจึงจัดระบบการเรียนรู้ โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชีวิตจริง มีการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ทำให้เกิดปัญญา เน้นวิถีคิดและการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องของบุคคลที่มีความสนใจในการพึ่งตนเองอย่างเสมอภาค มีการจดบันทึกองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อนำมาแก้ปัญหาคาการผลิต มีการพัฒนาหลักสูตรจากการปฏิบัติและประสบการณ์จากชีวิตจริง ในหลักสูตรเน้นการปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี ด้วยการจัดกลุ่มย่อยเพื่อเรียนรู้ปัญหา คิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบด้วยเหตุด้วยผล ทบทวนอดีต ปัจจุบัน อนาคต เห็นความสำคัญของตนเอง ครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติ สร้างจิตสำนึก ทำให้เกิดแรงบันดาลใจ ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตข้าวจากเคมีเป็นอินทรีย์ รวมทั้งสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ สร้างกลยุธมิตรโดยการสร้างเครือข่ายแบบแนวราบ มีการประชุมอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย ผลการเรียนรู้เกิดนวัตกรรมในเครือข่าย ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการผลิตข้าวอินทรีย์มีดังนี้ การมีแนวคิดในการพึ่งตนเอง ความต้องการความมั่นคงและปลอดภัยด้านอาหาร ต้องการมีรายได้หลักจากการทำเกษตรผสมผสาน เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ มีกระบวนการคิดและวิจัยในไร่นา และสร้างขยายเครือข่าย ระบบการจัดการเรียนรู้ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน เน้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมโดยใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สร้างจิตสำนึก คุณธรรม จริยธรรมและการพึ่งตนเอง ในขณะที่มีสภาวะการณ์ภายนอกมีความแปรปรวนสูงโดยคำนึงถึงบริบทชุมชนและครัวเรือนเป็นฐาน

* นักศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเกษตรเชิงระบบ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

** รองศาสตราจารย์ ภาควิชาพืชศาสตร์และทรัพยากรการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

*** รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาพัฒนสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ABSTRACT

The objective of this research was to study the management system of learning on organic rice production at a local wisdom learning center in Surin province, Thailand. This study was conducted by participation in meetings, participatory observations, analysis of secondary data and semi-structure interviews. Two group interviews were performed, one on 7 members of administration committee of the learning center and another on 3 members of rice fund committee of Surin. In-depth interviews were performed on 3 households. It was found that the local wisdom learning center was emerged to overcome failure of most farmers on growing commercial crops by applying chemical inputs and resulting in indebtedness. The original members of the center, with own past experiences, had solved such problem by applying Dhamma principles called “Bhuddish agriculture” based on using reasonable way of life allowing creation of tacit knowledge. The applied Dhamma principles included Ariyasat See, Ittibaht See, Aparihaniyadhamma and precepts related to self-reliance. Such approach resulted in formations of concepts, ideology, and leadership.

Based on such experiences and successful ways of solving the problems, the original members or called “local wise farmers” set up the learning system by encouraging new members to learn together by sharing life experiences, brainstorming and finding own ways to solve problems with system approach, believing in self-reliance, conducting farmers’ researches together to solve the problems, recording both new and local knowledge, developing curriculum based more on actual practices than theory, forming group and sub-group to learn and to solve problems together, doing researches and exchange the results and knowledge learned by network meetings. Ways of thinking included analysis of what happened and would happen in the past, present and future, giving importance to own family, community and country, having conscious and inspiration in changing paradigm, etc. The end-results included the permanent change from using chemical to organic inputs in rice production, building up bio-diversity, establishing reliable friendship resulting in continuous network meeting, strengthening the network and innovations of the jointing researches.

Factors affecting the success of organic rice production included believing in self-reliance, food security needs, needs to gain income from integrated organic farming, willing to learn and change the paradigm, entering the related learning process and knowledge management, doing joint researches and maintaining networks, etc.

It can be concluded that the concerned management system of learning emphasized on changing the ways of thinking and practices by using sufficient agriculture approach. To stand against unreliable commercial markets and other unpredictable external factors, farmers must have self-conscious, moral principles, self-reliance and start from the bases of own household and community. based on mutual and continuous exchanges of results, group formation, knowledge formation and exchange, continuous network meeting, farmers’ researches to provide new knowledge. The members believed in self-reliance, learning together by sharing past experiences, conducting researches together to solve the production problems based on mutual and continuous exchanges of results, recording both new and local knowledge.

คำสำคัญ : ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน การจัดการเรียนรู้ ข้าวอินทรีย์

Key Words : Wisdom learning center, Management of learning, Organic rice

บทนำ

หลังจากที่มีการปฏิบัติเขียวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่เน้นการเกษตรใช้สารเคมีทางการเกษตรจำพวกปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและฮอร์โมนพืชสังเคราะห์ ฯลฯ สิ่งนี้มีผลให้อินทรีย์วัตถุในดินถูกทำลาย โครงสร้างของดินเสื่อมโทรม พืชอ่อนแอทำให้เกิดปัญหาคุณภาพผลผลิตปัญหากระทบนิเวศและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหาด้านมลพิษ สารเคมีตกค้าง ปัญหาด้านการผลิตที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นและต้องพึ่งพาการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก ผลผลิตลดลงจนเกิดปัญหาความมั่นคงทางด้านอาหารตามมาในทันที (ไพศาล, 2543 และฉลอง, 2542) จากสถานการณ์ดังกล่าว ทำให้ประเทศไทยต้องพบกับวิกฤติด้านการผลิตระบบนิเวศและสุขภาพ (ปัตพงษ์, 2546)

ปัจจุบันผู้บริโภคได้ตระหนักถึงพิษภัยของสารเคมีที่เป็นพิษในอาหาร มีผลทำให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพและอนามัยของผู้บริโภค และเป็นประเด็นหนึ่งที่ องค์การการค้าโลก (WTO) ได้ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญต่อผู้บริโภค และรัฐบาลได้มีการณรงค์เรื่องความปลอดภัยทางด้านอาหารที่ผลิตภายในประเทศโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้เกษตรกรมีความสามารถในการผลิตและจัดการสินค้าเกษตร ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปลอดภัยได้มาตรฐานโดยประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมการผลิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืนภายใต้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกษตรกรพึ่งพาตนเอง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้มีการสร้างเครือข่ายและการพัฒนาเครือข่ายการเกษตรโดยเน้นการจัดการองค์ความรู้และพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) จังหวัดสุรินทร์จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาจังหวัดแบบบูรณาการและเป็นจังหวัดนำร่องในการทำการเกษตรอินทรีย์ โดยการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ด้านการเกษตรเพื่อบริการความรู้สำหรับเกษตรกรโดยมีการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงใน

การดำเนินงานมีหน่วยงานราชการต่าง ๆ จัดตั้งขึ้นเป็นจำนวนมาก (กรมพัฒนาที่ดิน, 2547; รัตนและคณะ, 2548; เสรี, 2529; อภิสิทธิ์, 2549 และวิฑูรย์, 2549)

ที่ผ่านมามีเกษตรกรกลุ่มหนึ่งที่เคยผ่านประสบการณ์ดังกล่าวข้างต้นและสามารถฝ่าวิกฤตด้วยตนเองได้ด้วยการใช้สติ อาศัยปัญญา ความรู้ท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษมาแก้ไขวิกฤตปัญหา โดยอาศัยแนวความคิด “การกลับคืนสู่รากเหง้าของตนเอง” ผ่านศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านที่ดำเนินงานด้านการเรียนรู้ในการพึ่งพาตนเองของเกษตรกร ซึ่งเป็นแนวทางการดำเนินงานตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในการพัฒนาสมาชิกให้อยู่ในสังคมอย่างมีความสุขพึ่งตนเองด้วยธรรมะและใช้องค์ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีที่เหมาะสมเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา มีการจัดกระบวนการเรียนรู้เป็นตัวเสริมให้เกิดปัญญานำไปสู่การแก้ปัญหาคุณภาพชีวิตปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชน และได้มีการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้านการผลิตข้าวอินทรีย์ซึ่งดำเนินการประสบผลสำเร็จ ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านมีระบบการเรียนรู้อย่างไรจึงทำให้ประสบความสำเร็จ ความรู้ที่ได้จากคำตอบนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนรู้ในระบบการผลิตการเกษตรได้ ดังนั้นการศึกษาจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้และการขยายผลในการผลิตข้าวอินทรีย์ของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน

วิธีการศึกษา

การเลือกพื้นที่ศึกษาได้เลือก หมู่บ้านตะแบก หมู่ 4 ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ (ภาพที่ 1) โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ระดับจังหวัด เลือกแบบเจาะจงตามวัตถุประสงค์ (Purposive Sampling) เลือกจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นจังหวัดนำร่องของการทำเกษตรอินทรีย์
2. ระดับอำเภอ ได้เลือกแบบเจาะจงตามวัตถุประสงค์ (Purposive Sampling) คืออำเภอเมืองสุรินทร์ เนื่องจากมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ในการ

ผลิตข้าวอินทรีย์และมีศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านที่ก่อตั้งมาเป็นเวลานาน

3. ระดับตำบลและหมู่บ้าน เลือกศูนย์เรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน (Learning Wisdom Center) บ้านตะแบก หมู่ที่ 4 ตำบลสลักได อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ เนื่องจากมีการดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 และมีระบบการเรียนรู้ที่เน้นการเรียนรู้ร่วมกันในรูปแบบของสหวิทยาการ (อภิสิทธิ์, 2549)

4. การรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล การวิจัยครั้งนี้ทำการวิจัยเชิงคุณภาพ

4.1 การเข้าร่วมประชุมและสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในช่วง ปี 2549–/2550 จำนวน 8 ครั้ง แต่ละครั้งมีเกษตรกรต้นแบบจาก 22 เครือข่าย เข้าร่วมประมาณ 30 คน ทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ขณะเดียวกันได้บันทึกข้อมูลอย่างละเอียด วิเคราะห์และสรุปข้อมูล

4.2 ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) เกี่ยวกับสมาชิกและเครือข่าย ข้อมูลประจำศูนย์ และศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างละเอียดโดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างแบบสัมภาษณ์กลุ่มและแบบเป็นรายๆ ผู้ให้ข้อมูล คือ คณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ จำนวน 7 คน (ผู้รู้) และคณะกรรมการกองทุนข้าวสุรินทร์ จำนวน 3 คน ในประเด็น ระบบการจัดการเรียนรู้ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านเป็นการศึกษาระดับองค์กร ซึ่งประกอบไปด้วย ยุทธศาสตร์ของศูนย์เรียนรู้ ระบบ

การเรียนรู้ การจัดการเรียนรู้ การปฏิบัติ การขยายผล ปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้

การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้จากการรวบรวม นำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative analysis) (สุจินต์ และสุเกสินี, 2530)

ผลการศึกษาและวิจารณ์ผล

1. ที่มาของการเรียนรู้ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน

จากการสัมภาษณ์ คณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ ฯลฯ พบว่าระบบการจัดการการเรียนรู้ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์การประกอบอาชีพด้านการเกษตรตามกระแสหลักได้ประสบปัญหาการขาดทุนและเกิดภาระหนี้สินมาก มีการสะสมภูมิปัญญาที่ได้รับการเรียนรู้จากบรรพบุรุษและการบวชเรียน โดยนำหลักธรรมมาเป็นหลักในการดำรงชีวิตเรียกว่า “พุทธเกษตร” และได้้นำประสบการณ์ที่ได้รับจากการบวชเรียนเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุมีผล จนเกิดความรู้ที่ฝังลึก มีการรวบรวมเครือข่ายและพหุภาคีภาคีสานภายใต้แนวคิดและการกระทำที่สามารถพึ่งตนเองได้และปลูกจิตสำนึกในการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงสามารถสรุปได้ว่า ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านเกิดขึ้นได้จากประสบการณ์ที่มีการปฏิบัติจริงและการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งสอดคล้องกับ Nonaka และ Takeuchi (1995) และ Senge (1990)

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงพื้นที่ดำเนินการศึกษา

2. ระบบการเรียนรู้การผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกร

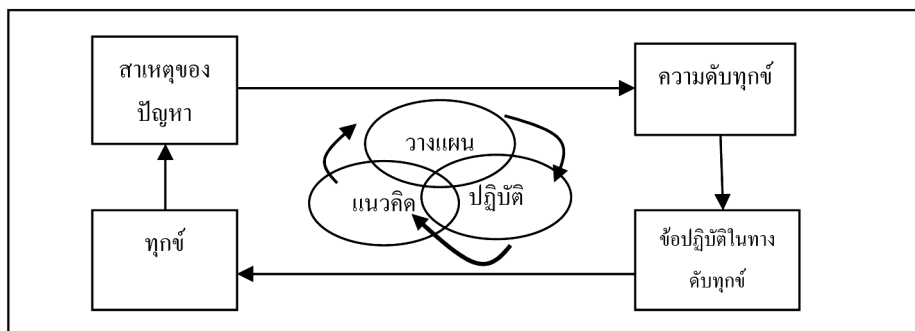
มุ่งเน้นให้เกษตรกรภายในกลุ่มเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตข้าวแบบเกษตรเคมีเป็นการผลิตแบบอินทรีย์โดยการมุ่งเน้น การลดต้นทุนการผลิตด้วยการนำ

2.1 หลักอริยสัจ 4 มาร่วมกันวิเคราะห์ตนเองเพื่อหาสาเหตุของปัญหาและหาแนวทางแก้ไข โดยใช้เหตุและผล การเรียนรู้ด้วยการจัดกลุ่มย่อยให้เกษตรกรรู้ทุกข์หรือปัญหา ท่ามกลางบรรยากาศที่เป็นกันเอง นำปัญหาที่พบมาเป็นโจทย์ และสรุปความคิดหวังในการเรียนรู้ว่าต้องปรับปรุงวิธีการผลิตข้าวเพื่อลดต้นทุน ด้วยการใช้อยูอินทรีย์และน้ำหมักสมุนไพรแทน พร้อมกับลดการเป็นหนี้หันมาสนใจปรับปรุงดิน รื้อฟื้นประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าว การรักษาสภาพอนามัยที่ดีและสร้างความอบอุ่นให้กับครอบครัวเพื่อให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุขหรือไร้ทุกข์ ซึ่งสอดคล้องกับ แนวคิดทฤษฎีองค์การแห่งการเรียนรู้ของ Marquardt (1990) ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการ ปรับเปลี่ยนจิตใจ (A Shift of Mind) เกษตรกรเกิดกระบวนการเรียนรู้และเรียนรู้จากผู้รู้แจ้งและรู้อัจฉริยะแล้วเกิดแรงบันดาลใจ มีความคิดอย่างเป็นระบบ คิดด้วยเหตุ ด้วยผล เกิดการคิดทบทวนอดีต ปัจจุบัน อนาคต จึงได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm) และสอดคล้อง

กับแนวคิดองค์การแห่งการเรียนรู้ของแนวคิด ของ Senge (1990) และแนวคิดของ Marquardt (1996) เช่นกัน จากการศึกษาครั้งนี้เกษตรกรได้ใช้กระบวนการคิด วิเคราะห์และเรียนรู้เพื่อช่วยให้เข้าใจในสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในขณะที่เกษตรกรในศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ได้เกิดการเรียนรู้จนประสบความสำเร็จ และลดข้อผิดพลาดที่ผ่านมา อันส่งผลให้สมาชิกในองค์กรทุกคนเกิดความตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลง และปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ดังแสดงในภาพที่ 2

2.2 หลักอปริหานิยธรรม ในการทำกิจวัตรกันอยู่เป็นนิจ คือในเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน มีการจัดประชุมเดือนละครั้ง มีเกษตรกรต้นแบบมาประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน หมุนเวียนตามจุดเรียนรู้ตลอดฤดูกาล มีแปลงทดลอง มีกฎข้อบังคับภายในกลุ่ม เช่น *ประชุมกันอยู่เป็นประจำ ประชุมพร้อมกันเลิกพร้อมกัน เรียนรู้และปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง* สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีการจัดการความรู้ของ Nonaka and Takeuchi (1995)

2.3 หลักในการพึ่งตนเอง (หลัก อดทนอดโนนาโถ) และหลักอิทธิบาทสี่ มาสร้างคุณธรรมและจริยธรรม ให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ เกิดองค์ความรู้ในการดำเนินงานและสามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและรู้เท่าทัน ในการพัฒนาองค์กรให้มีค่านิยมร่วมหรือความเชื่อ และเชื่อมโยงกับการปฏิบัติทำให้เกิดแนวคิดและอุดมการณ์และการเป็นผู้นำกลุ่ม

ภาพที่ 2 กระบวนการคิดวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหา

3. ระบบการจัดการการเรียนรู้

องค์ประกอบของศูนย์เรียนรู้ประกอบด้วยแปลงนาอินทรีย์ แปลงเกษตรผสมผสาน อาคารศูนย์เรียนรู้ ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้จัดทำขึ้นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทนมีคณะกรรมการบริหารศูนย์ฯ ไม่เกิน 7 คนมีเครือข่ายที่เป็นเกษตรกรในพื้นที่เป็นสมาชิก การบริหารจัดการมีแกนนำ 2 ระดับ คือ ระดับพื้นที่มาจากการเลือกตั้งโดยสมาชิก 10-15 คน หรือเรียกว่าเกษตรเป้าหมาย ต่อแกนนำ 1 คน หรือเรียกว่าเกษตรกรต้นแบบ มีการติดต่อกันในแนวราบ มีความคล่องตัวสูง มีบทบาทและภารกิจในการจัดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการเรียนรู้จากชีวิตจริงจากการปฏิบัติจริง มีสมาชิกในเครือข่ายไม่จำกัดที่ขอบเขตของพื้นที่การปกครอง ในเครือข่ายมีการเรียนรู้ร่วมกันและการดึงเอาจุดแข็งของแต่ละคนออกมาทำให้เกิดความหลากหลายด้านความคิดรวมทั้งสร้างบรรยากาศให้เกิดการเรียนรู้ ในการเรียนรู้เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับชุมชน โดยการจัดประชุมเครือข่ายอยู่เป็นประจำในขณะเดียวกันมีการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างความรู้ในประเด็นต่าง ๆ ที่ต้องการคำตอบที่เป็นปัญหาของสมาชิกจากการประชุมร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ บดินทร์ (2547) และแนวคิดของ Kilpatrick and Jones (2003)

มีการสร้างยุทธศาสตร์ในการดำเนินงานซึ่งประกอบด้วย วิสัยทัศน์และพันธกิจที่จัดทำโดยชาวบ้าน ด้านการจัดการความรู้ การขับเคลื่อนสังคมและขับเคลื่อนเชิงนโยบาย เน้นวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน มีการจดบันทึกองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ โดยการฝึกความรู้ที่ฝังลึกในตัวคน ออกมาเป็นความรู้ให้เป็นความรู้ที่ปรากฏชัดแล้วนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันเองแล้วนำมาจัดเป็นกลุ่มและหมวดหมู่ จะเห็นได้ว่าการจัดการความรู้ของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านเป็นระบบที่มีการสร้าง การแลกเปลี่ยนการจับเก็บการถ่ายทอดและขยายผล ตามแนวคิดและหลักการของ Nonaka และ Takeuchi (1995), Senge (1990),

Marquardt (1996), ASTD (2001) และ Garvin (1993) เป็นที่น่าสังเกตว่าการจัดการความรู้ของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านได้ยกระดับจากการเรียนรู้และจัดการความรู้ของเกษตรกรโดยทั่วไป คือ ไม่มีการจดบันทึก ไม่มีการจัดพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการขยายผลอย่างเป็นระบบการขยายผลมีการจัดทำหลักสูตรในการเรียนรู้มุ่งเน้นการเผยแพร่แนวคิดในการทำกิจกรรมที่หลากหลายเน้นการปฏิบัติมากกว่าทฤษฎีเป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เช่น การทำการเกษตรพึ่งพาตนเองการจัดการที่เกื้อกูลกัน เน้นการผลิตเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารให้กับครอบครัวเป็นหลักสูตร ที่ทำให้เกษตรกร คิดและวิเคราะห์หาปัญหาสาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาด้วยตัวเกษตรกรเอง มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลายมีความยืดหยุ่นที่เหมาะสมเป็นการตอบสนองต่อการแก้ปัญหาของเกษตรกรและเครือข่าย

4. การสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย

มีการบริหารองค์กรเครือข่ายระดับตำบลโดยวิธีเพื่อนแนะนำเพื่อน หรือที่เรียกว่า“ยุทธศาสตร์แบบบะมีบา” ซึ่งสอดคล้องกับ สุนจินต์และคณะ (2528) การขยายเครือข่ายแบบแนวราบและการเผยแพร่ความรู้ด้วยการมีแปลงดูงานโดยใช้กลวิธีในการสร้างกลยามิตรกับเกษตรกรข้างเคียง ด้วยการสร้างเครือข่ายที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะแข่งขันกัน สอดคล้องกับตามแนวคิดทฤษฎีการสร้างเครือข่ายได้แก่ ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนสังคม (สัญญา, 2550) ได้อธิบายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้เครือข่ายเกิดขึ้นโดยสมัครใจแต่ละฝ่ายมองเห็นผลประโยชน์ที่ตนได้รับจากการเข้าร่วมเครือข่าย เป็นการทำงานด้วยความเต็มใจที่เข้าร่วมเครือข่ายแนวคิดการรวมพลัง (ธวัช, 2550) อธิบายด้วยตัวเลข $2+2=5$ คือ การรวมพลังการทำงานนำไปสู่ผลลัพธ์ที่มีคุณค่าหรือความเข้มแข็งมากกว่าการทำงานที่โดดเดี่ยว และแนวคิดเครือข่ายทางสังคมที่มีสายใยผูกพัน เช่น เพื่อน หรือญาติพี่น้องและคนรู้จักกันสอดคล้องกับแนวคิดเครือข่าย ธรรมชาติความรู้

และการจัดการของพระมหาสุทิตย์ (พระมหาสุทิตย์, 2547)

5. ผลการเรียนรู้ของเกษตรกร

ผลการเรียนรู้ของเกษตรกรในการผลิตข้าวอินทรีย์ พบว่า หลังการเก็บเกี่ยวเกษตรกรมีการปรับปรุงบำรุงดิน ช่วงการปลูกและการดูแลรักษา ไม่มีการใช้สารเคมี จากการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริงและมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันเองของเกษตรกร เกษตรกรมีการปรับตัวทำให้เกิดนวัตกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ของเกษตรกรในเครือข่าย ดังต่อไปนี้

5.1 การเตรียมปุ๋ยอินทรีย์ภายในแปลงนาเกษตรกรนำโคกระปือปล่อยไปในแปลงโดยใช้ลวดไฟฟ้าล้อมทั้งแปลง การเลี้ยงหมูหลุมบนคันนาหรือคันบ่อน้ำเพื่อเอามูลของหมูหลุมมาทำปุ๋ยหมักชีวภาพและการเลี้ยงเบ็ดแบบหมุนเวียนในแปลงนา ซึ่งการกระทำดังกล่าวทำให้ได้ปุ๋ยอินทรีย์ที่มีคุณภาพและสะดวกและประหยัดเวลาในการขนส่ง การเตรียมปุ๋ยหมักชีวภาพในคอกสัตว์ เกษตรกรนำเศษอาหารหวานในคอกสัตว์แล้วนำน้ำหมักชีวภาพไปราด ไก่จะไปคุ้ยเขี่ยเพื่อหาอาหารเป็นการกระจายและเป็นการผสมอาหารและน้ำหมักชีวภาพได้อย่างดี

5.2 การหว่านปุ๋ยหมักชีวภาพในช่วงไถกลบตอซังข้าว เกษตรกรมีการหว่านปุ๋ยหมักชีวภาพในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคมเพราะเชื่อว่าจุลินทรีย์ในปุ๋ยหมักชีวภาพจะสามารถกระจายตัวได้ดี การนำน้ำหมักชีวภาพไปใส่ในแปลงนา เกษตรกรนำน้ำหมักชีวภาพไปขยายในถังโดยการผสมน้ำและกากน้ำตาลใน ที่ร่มในแปลงนาแล้วนำน้ำหมักที่ผสมไว้เทราดไปทั่วแปลงนาเป็นการขยายจำนวนจุลินทรีย์ซึ่งสามารถลดต้นทุน และประหยัดเวลา

5.3 การเตรียมต้นกล้า การทำนาด้วยวิธีการปักดำเกษตรกรมีการเตรียมแปลงนาเพื่อเพาะต้นข้าวหรือต้นกล้า เกษตรกรใช้ผ้าไนลอนสีเขียวหรือมุ้งเขียวปูพื้นแปลงนาก่อนหว่านเมล็ดข้าวเพื่อสะดวกและประหยัดเวลาในการถอนต้นกล้ารวมทั้งการขนส่ง

5.4 การกำจัดวัชพืชในแปลงนาเกษตรกรมีการตัดใบข้าวและต้นหญ้าในระยะต้นกล้ากำลังแตกกาบใบ ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการป้องกันวัชพืชและกำจัดวัชพืช รวมถึงลดการใช้สารเคมี

5.5 การป้องกันและกำจัดศัตรูพืช เกษตรกรมีการปลูกต้นไม้ ได้แก่ ไม้ผลโดยเฉพาะต้นตะขบ เพื่อสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ และใช้สารสมุนไพรในการกำจัดศัตรูพืช นวัตกรรมที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ดังกล่าว เกษตรกรภายใต้ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ได้มีการทดลองวิธีการใหม่ด้วยตนเองเป็นการแก้ไขปัญหาย่อยๆเป็นระบบด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และการทดลองด้วยวิธีการใหม่ๆเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ล้มเหลวและการปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practices) สอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวของ Garvin (1993) และ Marquardt (1996) และแนวคิดการจัดการองค์ความรู้ของ Nonaka and Takeuchi (1995)

6. ปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรในการผลิตข้าวอินทรีย์

เกษตรกรได้สะท้อนว่า ภาวะผู้นำและผู้นำที่มีแนวคิดและอุดมการณ์ในการพึ่งตนเองสามารถช่วยกำหนดทิศทาง ความเชื่อและค่านิยมร่วมกัน ส่งผลให้เกิดความมุ่งมั่นร่วมกัน สอดคล้องกับ ASDT (2001) นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านมีความร่วมมือแบบพหุภาคี ทั้งวัด ชุมชนหรือองค์กรทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้สอดคล้องกับสุจินต์ และคณะ (2547) ที่ได้ศึกษาพัฒนาการการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาตำบล-อำเภอ ปัจจัยด้านแรงจูงใจ ได้แก่ เครือญาติและความเอื้ออาทร ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม การทำงานของคณะกรรมการบริหารศูนย์เรียนรู้ฯ การมีมนุษยสัมพันธ์ ได้รับการยอมรับจากชุมชน มีการประสานงานเชื่อมโยงกับองค์กรชุมชนมีส่วนกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการแก้ปัญหาาร่วมกันทำให้

มีโอกาสดูแลเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งและกันตลอดเวลา และมีโอกาสได้สร้างความรู้และกระจายความรู้จะเห็นได้ว่าศูนย์เรียนรู้ฯ ไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวต้องประสานงานกับพันธมิตรที่เกี่ยวข้อง

สรุปและข้อเสนอแนะ

ระบบการจัดการเรียนรู้ของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านได้คำนึงถึงบริบทของชุมชนหรือบริบทของครัวเรือน เน้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมีวัตถุประสงค์ในการพึ่งตนเองในขณะที่มีสภาวะการณ์ภายนอกความแปรปรวนสูง โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเน้นการสร้างจิตสำนึก คุณธรรม จริยธรรมและพึ่งพาตนเอง รวมทั้งการใช้ความรู้ของบริบทชุมชนและครัวเรือนเป็นฐาน

การจัดการความรู้มีการเก็บรวบรวมองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้อย่างเป็นระบบให้ทุกคนเข้าถึงได้ง่าย ระบบการเรียนรู้ของเกษตรกรเน้นการคิดและวิเคราะห์ในการแก้ปัญหาและหาสาเหตุของปัญหามาไปสู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เรียนรู้จากผู้รู้แจ้งรู้จริงแล้วเกิดแรงบันดาลใจ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm) ปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกร คือ ภาวะผู้นำ ความเป็นผู้นำ ความร่วมมือของพหุภาคี เช่น วัดและชุมชนแรงจูงใจด้านเครือญาติและ ความเอื้ออาทร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันตลอดเวลา

ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการผลิตข้าวอินทรีย์ คือ การมีแนวคิดและอุดมการณ์ในการพึ่งตนเอง การมีสระน้ำในไร่นาและการมีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง การมีความพร้อมใจกันของบุคคลในครอบครัว การดูแลรักษา การเลี้ยงโคกระบือหรือหมูหลุม การมีรายได้หลักจากการเกษตรผสมผสานที่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ กระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรซึ่งได้ผ่านประสบการณ์การประกอบอาชีพด้านการเกษตรตามกระแสหลัก การมีเป้าหมายและความต้องการมั่นคงและปลอดภัยด้านอาหาร การ

วารสารวิจัย มช. (บศ.) 11 (1) : ม.ค. – มี.ค. 2554

จัดการความรู้ของเกษตรกร การสร้างและขยายเครือข่าย การมีความเอื้ออาทรและเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน กระบวนการคิดและวิจัยในไร่นา

ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน ได้ยกระดับการเรียนรู้และการจัดการความรู้ซึ่งต่างจากระบบการเรียนรู้ของเกษตรกรทั่วไป และไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ต้องประสานงานกับพันธมิตรที่เกี่ยวข้องเพื่อให้สมาชิกและเครือข่ายสามารถอยู่รอดอย่างมีความสุขในกระแสการเปลี่ยนแปลงภายนอกได้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องควรทำการศึกษาและเข้าใจการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้านเพื่อนำไปหาแนวทาง ขยายผลต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณเกษตรกรผู้ให้ข้อมูล ที่ให้คำแนะนำ ตลอดจนหลักสูตรเกษตรกรเชิงระบบ คณะเกษตรศาสตร์ที่อำนวยความสะดวกสถานที่และเอกสารงานวิจัยต่างๆ เพื่อใช้ประกอบการทำงานวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- กรมพัฒนาที่ดิน. 2547. วาระแห่งชาติการใช้ปุ๋ยชีวภาพ 9 สิ่งมหัศจรรย์เทคโนโลยีของกรมพัฒนาดินสนับสนุนนโยบายอาหารปลอดภัยของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. กรุงเทพฯ: กรม.
- ฉลอง โชติเกศคราม. 2542. การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน: เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและความมั่นคงของชาติ. กรุงเทพฯ: เซ็นเตอร์ ดิสคัฟเวอรี
- ธวัช บุญยมน. 2550. ภาวะผู้นำและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- บดินทร์ วิจารณ. 2547. การจัดการความรู้สู่ปัญญาปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ท.

- ปัตพงษ์ เกษสมบูรณ์. 2546. การเจ็บป่วยของคนไทย จากสารเคมีกำจัดศัตรูพืช. เอกสารประกอบการปฏิรูประบบสุขภาพสำหรับการประชุม เวทีสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: [ม.ป.พ.].
- ไพศาล สังวลี. 2543. ชาวไทยจากนาธรรมชาติสู่ข้าวปลอดสารเคมี. กรุงเทพฯ: ฐานการพิมพ์.
- พระสุทธิภัย อาภากรโ (อบอุ้น). 2547. เครือข่ายธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ. โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) สำนักงานงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ(สสส.)สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ: เดือนตุลาคม.
- รัตนา โตสกุล, จันทนา เบญจทรัพย์, บริญญาภรณ์ พรหมดวง สุภา วิตถาภรณ์, สุรัชย์ จึงมี, และสุวิภา ไพรีพินาศ. 2548. เดินทีละก้าว กินข้าวทีละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. 2549. เอกสารประกอบการฝึกอบรม “โครงการพัฒนาศักยภาพผู้ส่งออกเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทย” สนับสนุนโดยสำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และศูนย์พาณิชย์กรรมระหว่างประเทศ (International Trade center) สหภาพยุโรป
- สุจินต์ ลิมารักษ์, เทิดศักดิ์ คำเหม็ง และสิทธิพงษ์ อริยะพงศ์สรรค์. 2528. สัมมนาเชิงปฏิบัติการระหว่างเกษตรกรผู้เลี้ยงโคนมในท้องที่ 3 หมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น: โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มมหาวิทยาลัย ขอนแก่น.
- เสรี พงศ์พิศ. 2529. คีนสู่รากเหง้า: ทางเลือกและทัศนะวิจารณ์ ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: [ม.ป.พ.].
- สุจินต์ ลิมารักษ์และสุเกสินี สุภธีระ. 2530. การประเมินสภาวะชนบทแบบเร่งด่วน. ขอนแก่น: โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มมหาวิทยาลัย ขอนแก่น
- สุจินต์ ลิมารักษ์, วราภรณ์ หลวงมณี, มนต์ชัย ผ่องศิริ, ถาวร ตีรณ และสมใจ ศรีหาล้า. 2547. รายงานผลการดำเนินงานโครงการวิจัยพัฒนา กลไกการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นระดับตำบล-อำเภอ. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2550. ทฤษฎีสังคมวิทยา เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิสิทธิ์ อารังวรางกูล และ ทานทิพย์ อารังวรางกูล. 2549. การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพและสิ่งแวดล้อมที่ดีจังหวัดขอนแก่น รายงานประจำปี 2549: โครงการพัฒนาชุมชนภาคอีสานเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพอย่างยั่งยืน มุลินธิพัฒนาอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตจังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: โรงพิมพ์พระธรรมชั้น
- American Society for Training and Development. 2001. The ASTD awards 2001. Alexandria, VA: ASTD.
- Garvin, D. 1993. Building a learning organization. [n.p.]: Harvard Business Preview.
- Kilpatrick, S., Barrett, M., and Jones, T. 2003. Defining learning communities. Retrieved March 19, 2004, from <http://www.artlearnnet/lc/learningcoom1.html>
- Marquardt, M. 1996 .Building the learning organization. New York: McGraw-Hill.

Nonaka, L., and Takeuchi, H. 1995. The knowledge-creating company. New York: Oxford University Press.

Senge, PM. 1990. The New organizational wealth. San Francisco : Berrett Koehler.